CONSIDERAŢII ASUPRA STILISTICII ÎN ROMÂNIA SECOLULUI AL XIX-LEA

LAURA CHIRIAC

La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, în România începe să se manifeste interesul pentru problemele limbii şi ale stilului[1]. Acest interes are şi un suport iluminist: „Dacă «naţia» şi «limba» sunt realităţi substanţial identice" şi dacă „limba devine cel dintâi obiect în ordinea preocupărilor iluministe"[2], în acest cadru grija pentru limbă este manifestarea unui patriotism de esenţă iluministă, noţiunea de estetică a limbii şi de expresivitate ducând la lărgirea domeniului ei de întrebuinţare (prin traduceri diverse, dar şi prin opere originale tot mai variate). „«Lumină», progres, raţionalism şi critică, aceste patru feţe ale veacului sunt organic şi indisolubil legate."[3]. Raportarea limbii române la stadiul atins în acest sens de popoarele cu o veche cultură face ca la noi cultivarea limbii să fie „gândită şi trăită pe coordonate europene"[4].

---

[1]Cf. Ileana Oancea, *Istoria stilisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

[2]Adrian Marino, *Iluminiştii români şi problemele cultivării limbii*, Limba Română, 1964, 5, p. 474.

[3]Idem, *Iluminiştii români şi idealul „luminării",* Limba Română, 1965, 3, p. 50.

[4]Adrian Marino, *Iluminiştii români şi problemele cultivării limbii*, loc. cit., p. 477.

BDD-A12921 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:52:32 UTC)

Preocupările lingvistice sunt orientate spre realizarea acelui aspect *langue*, individualizarea expresiei producându-se destul de greu în acest început de secol; odată cu literatura modernă se creează însăşi limba naţională, fapt care duce la o întrepătrundere între ceea ce ţine de un anumit nivel al limbii ce îi asigură însă o anumită personalitate şi ceea ce este un rezultat real al nevoii de expresivitate, aparţinând nivelului de prelucrare propriu-zis stilistică a textelor. De aceea, în cercetarea stilistică ulterioară vor apărea două tipuri de erori în abordările diacronice: erorile prin omisiune şi cele prin adăugare. În acest cadru, literatura beletristică are un sens foarte larg şi nu exclusiv estetic, ca mai târziu, incluzându-se în ea operele literare scrise: originale şi traduceri. Datorită numărului redus de producţii artistice în această perioadă, atitudinea critică iniţială a lui Heliade face loc unei atitudini de mare indulgenţă, o critică în sensul exact al termenului putând avea efecte demoralizatoare. Dacă se exercită, totuşi, ea are un caracter lingvistic, iar în cadrul ei se remarcă, în primul rând, corectitudinea instrumentului şi abia apoi se are în vedere nivelul expresiei.

Este necesar să se observe că orientarea retorică, sub aspect normativ şi descriptiv, reprezintă numai unul din principiile de elaborare şi codificare a normelor unei exprimări cultivate sau de cercetare a tehnicii literare în operele artistice. Orientarea retorică este cea mai importantă, ea fiind implicată într-o direcţie fundamentală pentru cultura românească, şi anume, în critica culturală şi lingvistică. Ea prezintă, de asemenea, observaţii asupra stilului făcute din perspectiva viziunii retorice a epocii, care se menţine până la Maiorescu, şi, într-o oarecare măsură, şi după el.

Metodologia actului critic nu depăşeşte, o perioadă, limitele limbajului; ea se face, în plus, şi prin raportare la reguli. Heliade Rădulescu, în articolul programatic *Critica* (ce repre-

BDD-A12921 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:52:32 UTC)

zintă o schimbare de atitudine, deci de mai multă severitate faţă de producţia literară, firească, deoarece ea îşi mărise volumul între timp) afirmă: „Bazele pe care se vor face observaţiile nu vor fi altele decât baze generale de logică, de estetică, de retorică, de gramatică generală, de gramatică română [...]”[5]. Se deschide astfel în istoria culturii româneşti ceea ce s-ar putea numi „momentul Heliade Rădulescu” puternic marcat de această orientare. Deşi nu este originală, cartea sa *Regulile sau Gramatica poeziei*, primul „manual” de teoria literaturii la noi, cuprinde şi probleme ale stilului. Împreună cu celelalte lucrări de stilistică ale acestuia ea ne arată ce şi cum autorul a preluat din acele texte mai vechi sau mai noi, din care se alcătuia în epoca lui constanta retorică. În plus, el intenţionează să alcătuiască şi un tratat propriu-zis de retorică, proiect semnificativ, căci reluarea acestor preocupări avea la noi uneori şi un sens de îmbogăţire conceptuală, retorica adunând, în cadrul ei, problemele mai vechi sau mai noi ale literaturii. Cu toate că această intenţie nu a fost realizată, există totuşi rezultate clare ale acesteia, publicate apoi în „Curierul românesc”.

Lucrarea *Regulile sau Gramatica poeziei*, tradusă în româneşte de I. Eliad (1831), cu surse numeroase, are problematica axată pe tipologia discursului literar. Astfel, conceptul de poezie coincide cu însăşi noţiunea de literatură, iar problemele de stilistică apar indirect. Conform *Gramaticii poeziei*, limba poeziei conduce către ideea de specificitate a limbajului literar, bazată pe convenţii şi reguli interne de funcţionare. „Poezia îşi are limba ei ca şi toate celelalte ştiinţe şi meşteşuguri, şi ca să o înţelegi, trebuie să o înveţi, precum să învaţă toate limbile”[6].

---

[5]Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, tomul II, Bucureşti, Editura Fundaţiilor, 1943, p. 46.
[6]*Ibidem*, p. 9.

BDD-A12921 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:52:32 UTC)

Faptul că stilul nu apare ca noţiune aparte, ci devine un fel de mediere între imaginaţie şi raţiune, îl situează pe Heliade ca oscilând între clasicism şi romantism; această mediere este concepută ca un adaos faţă de un conţinut raţional, deci se înalţă pe distincţia tipic retorică fond / formă, pe care totuşi antichitatea nu o făcea, plusul nefiind atunci considerat numai de natură formală, prin stil, ci şi cognitivă. Viziunea retorică este şi mai clară când atenţia lui Heliade coboară spre domeniul expresiei, adică spre „zugrăvirea" lucrului, identică în poezie şi în elocvenţă: „În poezie precum şi în elocvenţă descrierea nu se mărgineşte ca să dea haracterul lucrului pentru care vorbeşte, ci desăvârşeşte zugrăvirea în amănunturile sale cele mai interesante, cu colorele cele mai vii. Dacă descrierea nu ne înfăţişează înaintea ochilor acel lucru de care se vorbeşte atunci ea nu e nici poetică, nici retorică"[7].

Observaţiile din gramatica sa practică şi cele consacrate stilului din lecţiile ţinute la Şcoala Filarmonică îl desemnează pe Heliade drept continuator al unei tradiţii mai vechi în cultura românească, iniţiator al epocii moderne în literatura noastră, reintroducând unele categorii teoretice de o circulaţie bimilenară organizate în jurul conceptului de stil. Diversitatea surselor utilizate de Heliade aşază acest concept pe o bază largă, clasică şi romantică, într-o îmbinare realizând un adevărat echilibru, care tinde spre înscrierea într-un spaţiu dincolo de şcoli şi curente. Heliade recurge şi la bogate exemplificări cu material biblic, ceea ce afectează puritatea clasificării pe genuri şi stiluri a antichităţii greco-latine[8].

---

[7]Apud George Ivaşcu, *Din istoria teoriei şi a criticii literare româneşti (1812-1866)*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1967, p. 146.

[8]Cf. Erich Auerbach, *Mimesis*, (trad.), Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967, p. 46.

BDD-A12921 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:52:32 UTC)

Amestecul stilurilor apare exprimat în *Biblice*: „sublimul este cu atât mai sublim, cu cât este exprimat prin vorbele cele mai simple şi mai triviale". Sublimul are şi un aspect „mai blând şi mai modest", când „putem zice că simplul este sublim", Heliade adăugând: „Părerea mea aceasta este; însă retorii nu se învoiesc cu dânsa"[9]. Am vedea aici, dincolo de o revoltă romantică, procesul de radicalizare a expresiei, elementele de vocabular „mai modeste" putând genera efecte stilistice de maximă relevanţă, ceea ce era cu deosebire important pentru o limbă cu o tradiţie populară atât de viguroasă ca limba română; astfel, accesul elementelor populare în limba literară se poate realiza sub semnul maximei eficienţe stilistice. Totuşi, apare şi ideea tipic retorică a „separării" stilurilor după tipuri ale conţinutului.

La Heliade există mai multe semnificaţii ale stilului, cea mai importantă fiind cea retorică, adică aceea care se dovedeşte productivă teoretic. Astfel, stilul este clasificat după următoarele criteriii: 1 – socotindu-l ca expresie a cugetărilor celui ce scrie (sens aproape de cel al limbii ca înveliş al gândirii sau, în sens mai larg, definiţie a stilului); 2 – după elementele pe care le întrebuinţează ca să înfrumuseţeze scrierea sa (accepţiune clar retorică, vizibilă în conceptele-cheie ale tuturor retoricilor româneşti) şi 3 – după talentul şi profesia autorului. La Heliade găsim, de asemenea, efortul unei înţelegeri mai nuanţate a stilului, cu rădăcini, probabil, în propria sa experienţă creatoare. Se constată însă că din nou perspectiva retorică barează drumul unei înţelegeri moderne a meşteşugului literar. Ea apasă însă nu numai asupra lui Heliade; dacă, în general, el nu oboseşte să recomande, în manieră clasicistă, măsura în împodobirea stilului, principii fundamentale pe care le vor sfida

[9] *Op. cit.*, p. 37.

BDD-A12921 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:52:32 UTC)

modernii, lecţia sa despre „ceea ce retorii numesc stil sublim sau înalt”[10] este, iarăşi, o concepţie romantică, întrucât, ca stare a sufletului, „sublimul nu atârnă de meşteşug”[11]. Heliade întocmeşte un adevărat inventar de teme romantice pe care începuse să le cultive şi poezia românească din care amintim: un munte trufaş sau un turn măreţ şi o râpă fioroasă; zgomotul tunetelor, mugetul valurilor unei mări în vijelie, trosnetul cel vânjos al unei cascade; din faptele omeneşti singurătatea, tăcerea; apoi un cimitir etc.

Există deci un sublim în ceea ce estetica numeşte frumosul natural, şi un altul „sentimental”. Se observă şi faptul că temele romantice sunt introduse chiar prin această poartă a retoricii, care se află într-o deschidere progresivă. În Occident, romantismul se afirmă tocmai prin intermediul tiparelor retorice. Pătrunderea acestor teme este susţinută, într-un scop pur stilistic: realizarea stilului sublim. Se oferă astfel contemporanilor impulsul unor creaţii exemplare care, prin formă, duc către ideea de meşteşug, iar prin conţinut, către o tematică nouă.

Conform precizărilor pe care Heliade le aduce conceptului de stil, „stilul este chipul sau felul alcătuirii ce întrebuinţează cineva în scriere”[12].

Pornind de la sensul etimologic al cuvintelor *facere* şi *creaţie*, el are intuiţia poeticului ca o categorie estetică generală şi nu aparţinând doar literaturii. Heliade a tratat problemele generale ale stilului, neabordând detaliile tehnice ale acestuia, care vor apărea în retoricele româneşti uneori foarte pe larg prezentate. Ele pot fi considerate un cadru valabil pentru retorica în cadrul căreia Heliade gândea problemele literare ca probleme ale expresiei.

---

[10] *Op. cit.*, p. 31.
[11] *Op. cit.*, p. 30.
[12] *Op. cit.*, p. 38.

BDD-A12921 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:52:32 UTC)

În concepţia lui Heliade, cultivarea limbii constituie unul din principiile retoricii. Claritatea, precizia, proprietatea, corectitudinea, armonia, cu alte cuvinte – calităţile stilului – trebuie să fie, în general, calităţile de bază ale exprimării literare. De asemenea, există şi o estetică a limbii comune, ca instrument cultivat de comunicare, pe care Heliade o are în vedere, şi care trebuie să se bazeze pe aceleaşi calităţi de mai sus. Mai mult chiar, ele trebuie să funcţioneze şi în modul însuşi de a îmbogăţi şi selecta vocabularul şi în acela al regularizării formelor gramaticale. Actele normative ale epocii constituie un mobil teoretic profund, crescând dintr-un raţionalism tipic retoric, în acord însă cu noţiunea de mai târziu de limbă literară. Ideile despre vorbirea cultivată, ca produs al aspiraţiei şi al voinţei umane de perfecţiune şi claritate, constituie partea cea mai bună a lingvisticii clasice. În cadrul discuţiilor despre limba literară din secolul al XIX-lea, există o preocupare vizibilă pentru problemele expresiei în sensul antic al cuvântului, pe care istoricii limbii literare şi cercetătorii stilului au avut-o mereu în vedere.

Heliade este un reprezentant important al acestei stilistici care se dovedeşte un veritabil filtru organizator al ideilor şi nevoilor unei întregi epoci aflate în plin proces de transformare lingvistică şi literară. În cadrul acestei stilistici începătoare de tip retoric se realizează şi cea dintâi împreunare între problemele limbii şi cele ale literaturii române, adică o simbioză pe care se va clădi stilistica modernă. Retorica înseamnă nu numai cultivarea interesului pentru antichitatea greco-romană şi valorile ei şi, prin extensie, pentru literatura universală, ci şi un prilej de a reflecta sistematic asupra unor probleme de bază ale limbilor şi culturilor naţionale: această din urmă trăsătură explică şi longevitatea retoricii. Prin lucrările lui Heliade

BDD-A12921 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:52:32 UTC)

Rădulescu, direcţia retorică nu numai că se amplifică, ci se şi specializează, prin separarea problemelor privind stilul, de celelalte obiective ale retoricii. Astfel, în tot secolul al XIX-lea, la noi apar, pe lângă tratate de retorică, lucrări de poetică şi stilistică, a căror descoperire ne pune în legătură cu această amplă direcţie culturală în care îşi are originea nu numai teoria, ci şi critica literară.

Bibliografie

1. Auerbach, E., *Mimesis* (trad.), Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967.

2. Heliade Rădulescu, I., *Opere*, tomul II, Bucureşti, Editura Fundaţiilor, 1943.

3. Ivaşcu, G., *Din istoria teoriei şi a criticii literare româneşti (1812-1866)*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1967.

4. Marino, A., *Iluminiştii români şi problemele cultivării limbii*, în „Limba română", 1964, 5.

5. Marino, A., *Iluminiştii români şi idealul „luminării",* în „Limba română", 1965, 3.

6. Oancea, Ileana, *Istoria stilisticii româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

CONSIDÉRATIONS SUR LA STYLISTIQUE
EN ROUMANIE DU XIX-E SIÈCLE

Résumé

Par sa contribution à l'évolution de la stylistique dans la littérature roumaine du XIXe siècle, Ion Heliade Rădulescu représente la figure centrale au cadre du déroulement de ce processus. Les observations de sa grammaire pratique et celles consacrées au style des leçons tenues à l'École Philharmonique, désignent Heliade comme continuateur d'une tradition plus ancienne dans la culture roumaine, initiateur de l'époque moderne dans

BDD-A12921 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:52:32 UTC)

notre littérature, réintroduisant des certains catégories théoriques d'une circulation bimillénaire, organisées autour du concept de style. La diversité des sources utilisées par Heliade situe ce concept sur une base large, classique et romantique, dans un assemblage réalisant un véritable équilibre, qui tend vers l'inscription dans un espace, au-delà des écoles et des courants. Heliade recourt, aussi, à des riches exemplifications avec du matériel biblique, ce qui affecte la pureté de la classification en genres et styles de l'antiquité gréco-latine.

BDD-A12921 © 2009 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:52:32 UTC)